

Το μουσουλμανικό εκπαιδευτικό δίκτυο της Δυτικής Θράκης κατά την περίοδο 1923-1928: Ορισμένα στατιστικά στοιχεία

Γιώργος Κаланτζής

1. Το ιστορικό πλαίσιο

Η ήττα του ελληνικού στρατού το 1922 επέτρεψε στον Κεμάλ Ατατούρκ να ολοκληρώσει τη νεοτουρκική πολιτική εξάλειψης των χριστιανικών μειονοτήτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας περιβάλλοντάς την με το κύρος μιας διεθνούς συνθήκης.

Η ελληνική αντιπροσωπεία στη Λωζάνη, αφού κατέστησε σαφές ότι προτιμούσε σχετικά με το ζήτημα των πληθυσμών τη διατήρηση του *status quo ante bellum*, δηλαδή την επιστροφή των χριστιανών προσφύγων στην Τουρκία και την παραμονή των μουσουλμάνων στην Ελλάδα, αποδέχθηκε κατ' αρχήν την υποχρεωτική ανταλλαγή των εκατέρωθεν πληθυσμών. Το ζήτημα όμως στο οποίο εμφανίστηκε ανυποχώρητη ήταν η παραμονή των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης στις εστίες τους, διότι η προσφυγοποίησή τους θα ήταν μια «πρωτοφανής πολιτική, οικονομική και κοινωνική καταστροφή», όπως δήλωσε ο Ε. Βενιζέλος (*Lausanne Conference, 1923: 120*).

Όταν η τουρκική κυβέρνηση κατανόησε ότι η θέση της περί πλήρους ανταλλαγής των πληθυσμών δεν έβρισκε κανέναν υποστηρικτή, αποδέχθηκε την εξαίρεση των Κωνσταντινουπολιτών, αλλά απαίτησε να έχουν την ίδια τύχη και οι μουσουλμάνοι της Δυτικής Θράκης, γεγονός που η ελληνική αντιπροσωπεία αποδέχθηκε αμέσως (*Ελληνικά Διπλωματικά Έγγραφα, 1994: 242*). Η αρχή της αμοιβαιότητας δεν ίσχυσε μόνο στο ζήτημα της εξαίρεσής τους από την υποχρεωτική ανταλλαγή αλλά και στα δικαιώματα που απολάμβαναν οι δύο μειονότητες. Βεβαίως η Ελλάδα δεσμευόταν και με άλλη συνθήκη για το σεβασμό των μειονοτικών δικαιωμάτων (Περί Προστασίας των εν Ελλάδι Μειονοτήτων), αλλά η Τουρκία δεν ήταν διατεθειμένη, ως νικήτρια, να δεχθεί τη μονομερή δέσμευσή της στη Συνθήκη της Λωζάνης και έτσι πέτυχε την προσθήκη του άρθρου 45, που θεσμοθετεί ουσιαστικά την αμοιβαιότητα εξαρτώντάς την πρωτίστως από τη συμπεριφορά της Τουρκίας προς τις μη μουσουλμανικές μειονότητες¹.

Μετά τη συνομιλότητα της συνθήκης, το ελληνικό κράτος κλήθηκε να φέρει εις πέρας το τεράστιο έργο της αποκατάστασης των προσφύγων, το οποίο απαίτησε την πλήρη κινητοποίηση του ανθρώπινου δυναμικού του κα-

θώς και την επένδυση τεράστιων χρηματικών ποσών, τα οποία βεβαίως ξεπερνούσαν τις δυνατότητες της ήδη εξαντλημένης οικονομικά εκ του μακροχρόνιου πολέμου Ελλάδας. Έτσι υποχρεώθηκε να καταφύγει σε διεθνή δανεισμό και να ζητήσει την άμεση εμπλοκή της Κοινωνίας των Εθνών (Κ.τ.Ε.) στην προσπάθεια αποκατάστασης των προσφύγων.

Η Κ.τ.Ε. αντιμετώπιστηκε συγχρόνως και ως η καλύτερη δυνατή εγγύηση ασφάλειας και εδαφικής ακεραιότητας του ελληνικού κράτους. Έτσι ο οφειλόμενος σεβασμός προς αυτόν τον διεθνή οργανισμό, τη λειτουργία και τις αποφάσεις του αναδείχθηκε ως κύριος πυλώνας της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής (Διβάνη, 1995: 81-94). Αυτό σήμαινε ότι ο σεβασμός των μειονοτικών δικαιωμάτων, ένα από τα ζητήματα που τοποθετούνταν στην πρώτη γραμμή ενδιαφέροντος της Κ.τ.Ε., μεταβλήθηκε σε ζήτημα ύψιστου ενδιαφέροντος και για την ελληνική κυβέρνηση. Άλλωστε ο σεβασμός ειδικά των δικαιωμάτων των μουσουλμάνων ήταν επιβεβλημένος –προσωρινή εξαίρεση αποτέλεσε η επίταξη περιουσιών και ακινήτων εξαιτίας της ανάγκης άμεσης στέγασης των προσφύγων– διότι σε διαφορετική περίπτωση θα δινόταν στην Τουρκία ένα άριστο πρόσχημα για την εφαρμογή του διακηρυγμένου στόχου της να επιτύχει την επέκταση της εφαρμογής της συνθήκης περί υποχρεωτικής ανταλλαγής και στην περίπτωση των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης (Alexandris, 1992: 120-123).

Με την εξαίρεση της δικτατορίας του Πάγκαλου³, οι υπόλοιπες ελληνικές κυβερνήσεις δεν έτρεφαν ρεβανσιστικές τάσεις εις βάρος της Τουρκίας. Ανεξάρτητα από τις αλλεπάλληλες κυβερνητικές αλλαγές, η ελληνική πολιτική για τους μουσουλμάνους της Δυτικής Θράκης κατά την περίοδο 1923-1928 συνίστατο στη διασφάλιση ότι δεν θα αποτελέσουν πρόβλημα στη διεθνή εικόνα της χώρας καθώς και στις σχέσεις της με την Τουρκία. Άλλωστε ήδη από το 1923 ο Βενιζέλος είχε προειδοποιήσει ότι η «αληθής βελτίωσις» των ελληνοτουρκικών σχέσεων ήταν «όρος της οριστικής εν Τουρκία παραμονής ελληνικού πληθυσμού Κωνσταντινουπόλεως» (*Ελληνικά Διπλωματικά Έγγραφα*, 1994: 701).

Η εξέταση της περιόδου 1923-1928 είναι ιδιαίτερα ενδιαφέροντα, διότι ακολουθεί τη Μικρασιατική καταστροφή και προηγείται της τετραετίας Βενιζέλου, όπου πραγματοποιήθηκε η ελληνοτουρκική προσέγγιση με αποτέλεσμα η πολιτική προς τη μουσουλμανική μειονότητα να αποκτήσει καινούριο χαρακτήρα, καθώς μεταβλήθηκε η ιεράρχηση των λόγων που επέβαλλαν το σεβασμό των δικαιωμάτων της.

2. Οι διαμάχες στο εσωτερικό της μουσουλμανικής κοινότητας

Ένα από τα πλέον βασικά χαρακτηριστικά της μουσουλμανικής μειονότητας ήταν η ετερογένειά της. Διακρινόταν –και εν πολλοίς συνεχίζει να διακρίνεται– σε Τούρκους, τουρκόφωνους, Πομάκους, Τσιγγάνους και Κιρκάσιους. Πλην των ορθόδοξων Σουνιτών υπήρχε μια αξιόλογη ομάδα Μπεκτασήδων (Ζεγκίνης, 1996). Η κύρια όμως διαφοροποίηση ήταν μεταξύ όσων παρέμεναν πιστοί στην ισλαμική παράδοση και όσων ακολουθούσαν τις κεμαλικές επιταγές. Η διαφοροποίηση αυτή μεταξύ συντηρητικών μουσουλμάνων και Τούρκων εθνικιστών χρονολογείται από την οθωμανική περίοδο. Το 1919 έλαβε έντονα χαρακτηρισικά, καθώς η επιλογή των Τούρκων εθνικιστών να συνεργαστούν με τους Βουλγάρους οδήγησε τους συντηρητικούς στην αποδοχή της ελληνικής κυριαρχίας ως του μόνου τρόπου οριστικής εκδίωξης των Βουλγάρων, οι οποίοι θεωρούνταν ως οι κύριοι εχθροί του Ισλάμ και των πιστών του στη Δυτική Θράκη (*Εκθεση Χ. Βαμβακά προς Υπουργό Εξωτερικών Διομήδη*, 14/27 Νοεμβρίου 1919. Ι.Α.Υ.Ε. 1919 7.Α/5 Πολιτική. Δυτική Θράκη).

Αναμφισβήτητα όμως η κεμαλική πολιτική, όπως εκφράστηκε με μια σειρά μέτρων με κυριότερα την κατάργηση του Σουλτανάτου και του Χαλιφάτου, την εισαγωγή του έλβετικού αστικού κώδικα, την κατάργηση του θρησκευτικού εκπαιδευτικού δικτύου, το νόμο για τα καπέλα και τις διώξεις εναντίον των συντηρητικών μουσουλμάνων, οδήγησε στην κορύφωση της αντίθεσης στο εσωτερικό της μουσουλμανικής κοινότητας της Δυτικής Θράκης (Mango, 1999· Landau, 1984). Η έλευση μάλιστα πολλών αντικεμαλικών πολιτικών προσφύγων και ιδίως του τελευταίου Σείχουλislam της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, του Μουσταφά Σαμπρί, προσέφερε στους συντηρητικούς μια ηγεσία ικανή και αποφασισμένη να προασπίσει τον μουσουλμανικό χαρακτήρα της μειονότητας απέναντι στην προσπάθεια των Τούρκων εθνικιστών να επιτύχουν τον πλήρη εκτουρκισμό της σύμφωνα με τα κεμαλικά πρότυπα.

Οι ελληνικές κυβερνήσεις της περιόδου 1923-1928 τήρησαν από ουδέτερη έως αρνητική στάση –όταν η δράση τους απειλούσε τις ελληνοτουρκικές σχέσεις– απέναντι στους συντηρητικούς μουσουλμάνους (*Γενικόν Επιτελείον Στρατού, Υπουργός Στρατιωτικών Α. Μαζαράκης-Αινιάν*, 30/9/1927. Ι.Α.Υ.Ε. 1927. 2-3 Α' Πολιτική Απόπειρα Χατζή Σαμή στη Μικρασία. Κιρκάσιοι στη Δυτική Θράκη).

Στα πλαίσια αυτής της σύγκρουσης ο έλεγχος του εκπαιδευτικού δικτύου ως ιδεολογικού μηχανισμού γινόταν προσοδευτικά όλο και πιο αναγκαίος. Η ελληνική κυβέρνηση απέφυγε την ενεργό εμπλοκή της περιοριζόμενη σε συ-

στάσεις προς τους δασκάλους να μην επλέκονται στην πολιτική αντιπαράθεση μεταξύ συντηρητικών μουσουλμάνων και Τούρκων εθνικιστών (*Περί της σημερινής θέσεως της τουρκικής μειονότητας Θράκης και των παραινύσεων της εν Αθήναις Τουρκικής Πρεσβείας. Αθήνα 26/6/1927, α.π. 8922. Ι.Α.Υ.Ε. 1927 93.3 Β' Πολιτική. Μειονότητα Δυτικής Θράκης*). Βέβαια αυτή η σύσταση, η οποία επί της ουσίας ισοδυναμούσε με εντολή, εννοούσε τους Τούρκους εθνικιστές, διότι τη συγκεκριμένη περίοδο το εκπαιδευτικό δίκτυο, ιδιαίτερα στην ύπαιθρο, ελεγχόταν σχεδόν αποκλειστικά από τους συντηρητικούς μουσουλμάνους.

3. Το νομοθετικό πλαίσιο της μουσουλμανικής εκπαίδευσης

Πριν το 1923 η ελληνική πολιτεία είχε υψώσει σειρά νόμων που καθόριζαν την εκπαιδευτική πολιτική της προς τους μουσουλμάνους (Ν.1242Β'/1919, Ν.1627/1919, Ν.2345/1920, Ν.2781/1922). Η παρατεταμένη πολεμική περίοδος όμως δεν επέτρεψε την εφαρμογή τους, ενώ μετά το 1922 εγκαταλείφθηκαν οριστικά ως ξεπερασμένοι (*Έκθεση Στυλιανοπούλου προς Υπ. Εξωτερικών, 9/5/1924, α.π. 1. Ι.Α.Υ.Ε. 1924 Β/33.2 Σχολεία Δυτικής Θράκης*).

Ως βάση της εκπαιδευτικής πολιτικής μετά το 1922 θεωρήθηκαν οι νομοθετικές προβλέψεις της Λωζάνης, και ιδιαίτερα το 40ο άρθρο της, σύμφωνα με το οποίο οι μη μουσουλμάνοι της Τουρκίας και κατ' αμοιβαιότητα οι μουσουλμάνοι της Δυτικής Θράκης είχαν «...ίσον δικαίωμα να συνιστήσι, διευθύνωσι και εποπτεύωσιν, ιδίας δαπάναις, παντός είδους, φιλανθρωπικά, θρησκευτικά ή κοινωνικά ιδρύματα, σχολεία και λοιπά εκπαιδευτήρια, μετά του δικαίωματος να ποιούνται ελευθέως εν αυτοίς χρήση της γλώσσης των και να τελώσιν ελευθέως τα της θρησκείας των», καθώς και το άρθρο 41, το οποίο προέβλεπε ότι το κράτος ήταν υποχρεωμένο να παρέχει την πρωτοβάθμια εκπαίδευση στην γλώσσα της μειονότητας, επιτρέποντας συγχρόνως και την υποχρεωτική διδασκαλία της επίσημης γλώσσας (*Πράξεις που υπογράφηκαν στη Λωζάννη στις 30 Ιανουαρίου και 24 Ιουλίου 1923 1992:19. Πουλής, 1994: 1001-1017*).

Ορισμένες προβλέψεις του Νόμου 2345 σχετικά με το ρόλο και τη θέση των Μουφτήδων στο εκπαιδευτικό σύστημα συνέχισαν να εφαρμόζονται στην πράξη (όπως το 10ο άρθρο, που προέβλεπε ότι οι Μουφτήδες είχαν δικαίωμα να ασκούν εποπτεία στους μουσουλμάνους δασκάλους), ενώ η πρώτη νομοθετική παρέμβαση πραγματοποιήθηκε το 1924 με το Νόμο 3179 «Περί του προσωπικού των Σχολείων Θράκης».

Το 2ο άρθρο του, αφού προνοούσε για τη διατήρηση των ήδη υπηρετού-

νων Επιθεωρητών Μουσουλμανικών Σχολείων, καθόριζε τα τυπικά προσόντα διορισμού των μελλοντικών αντικαταστατών τους: «...εφεξής δε διορίζονται τοιοῦτοι προτάσει του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου ἑλληνες πτυχιούχοι διδασκαλείου δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως ἔχοντες δεκαετὴ υπηρεσίαν καὶ γνώσται τῆς Τουρκικῆς γλώσσης». Ἡ ἴδια τακτικὴ ἀκολουθήθηκε καὶ στο ζήτημα τῶν ἤδη υπηρετούντων δασκάλων. Ἀφού μονιμοποιούνταν ὅσοι εἶχαν διοριστεί ἀπὸ τὴ Γενικὴ Διοίκηση, ἀποσαφηνιζόταν ὅτι μελλοντικὰ αποκλειστικὸ δικαίωμα διορισμοῦ εἶχαν οἱ μουσουλμανικὲς κοινότητες, ἐνῶ ἡ Γενικὴ Διοίκηση καὶ ὁ Ἐπιθεωρητὴς περιορίζονταν στὴν ἀπλὴ ἐγκρίση τῶν εἰλημμένων ἀποφάσεων.

Ὁ Νόμος 3179, με τὴν ἐξαίρεση τοῦ ἀρθροῦ 8, ποὺ θεσμοθετοῦσε τὴν ἰδρυση μουσουλμανικοῦ υποδιδασκαλείου, περιοριζόταν σὲ δευτερεύουσες διευθετήσεις χωρὶς νὰ ἐπιδιώκει τὴν παροχὴ ἐνὸς ὁλοκληρωμένου νομοθετικοῦ πλαισίου γιὰ τὴν ἀσκηση συγκεκριμένης εκπαιδευτικῆς πολιτικῆς. Οὐσιαστικὰ ἐπιβεβαίωνε ὅτι τὸ ἐλληνικὸ κράτος δὲν εἶχε διάθεση, ἀνθρώπους καὶ κεφάλαια γιὰ νὰ προχωρήσει στὴν ἐκπόνηση καὶ ἐφαρμογὴ εκπαιδευτικῆς πολιτικῆς γιὰ τοὺς μουσουλμάνους. Ἀλλῶστε καὶ αὐτὴ ἡ μοναδικὴ ἐξαίρεση τοῦ δυν. ἀρθροῦ, ἡ ὁποία ἦταν ἀπλῶς ἐπανάληψη παλαιότερης νομοθετικῆς πρόβλεψης, παρέμεινε κενὸ γράμμα.

Ἡ ἐλληνικὴ πολιτικὴ ξεπέρασε *de facto* τὶς προβλέψεις τῆς Ἀωζάνης παραχωρώντας ὄχι ἀπλῶς εκπαιδευτικὴ αὐτονομία ἀλλὰ σχεδὸν πλήρη ἀνεξαρτησία στὶς μουσουλμανικὲς κοινότητες νὰ διαχειριστοῦν ὅπως οἱ ἴδιες ἠθέλαν τὰ εκπαιδευτικὰ ζητήματα, ἀρκεῖ νὰ μὴ δημιουργοῦσαν προβλήματα στὶς ἐλληνοτουρκικὲς σχέσεις.

4. Τὸ μουσουλμανικὸ εκπαιδευτικὸ δίκτυο

Κατὰ τὸ διδακτικὸ ἔτος 1924-1925 λειτούργησαν στὸ νομὸ Ροδόπης 101 μουσουλμανικὰ δημοτικὰ σχολεῖα, στα ὁποῖα φοίτησαν 3.819 μαθητὲς ἐκ τῶν ὁποίων 2.234 ἀγόρια καὶ 1.585 κορίτσια (*Τηλεγράφημα Α. Μιχαλακόπουλου πρὸς Ἑλληνικὴ Ἀντιπροσωπεία, Γενεύη 12/3/1925, ἀ.π.3523*. Μουσεῖο Μπενάκη, Ἀρχεῖο Ε. Βενιζέλου, Φάκελος 44). Ἀν καὶ ὑπάρχει ἀναφορὰ σὲ λειτουργία μουσουλμανικῶν δημοτικῶν σχολείων στὸ Νομὸ Ἐβρου, δὲν προϋδιορίζεται ἀκριβῶς ὁ ἀριθμὸς τους. Ὁ Τσιούμης υποστηρίζει ὅτι λειτούργησαν 25 τέτοια σχολεῖα στὴν προαναφερθεῖσα περιοχὴ, ἀνεβάζοντας ἐπὶ τὸν συνολικὸ ἀριθμὸ τους σὲ 126, ἀλλὰ δὲν ἀναφέρει τὴν πηγὴ ποὺ χρησιμοποιεῖ (Τσιούμης, 1994: 158). Τὸ 1925, σύμφωνα με τὸν Γενικὸ Διοικητὴ Θράκης Κουρτίδη, λειτούργούσαν 210 μουσουλμανικὰ σχολεῖα με 230 δάσκαλους (*Γεν. Διοικητῆς*

Θράκης Κουρτίδης προς Υπ. Εξωτερικών, 11/2/1925. Ι.Α.Υ.Ε. 1925 Γ/68/ΑΠΕ1 Τουρκική μειονότητα στη Δ. Θράκη και Ελληνική στην Πόλη).

Το εκπαιδευτικό έτος 1926-1927 είναι το πρώτο για το οποίο έχουν συλλεχθεί στοιχεία από την Ε.Σ.Υ.Ε. μέσω της συμπλήρωσης ειδικών δελτίων από τους διευθυντές των σχολείων. Όπως σημειώνεται στον σχετικό τόμο δημοσίευσής τους, η συλλογή εξειδικευμένων πληροφοριών δεν κατέστη δυνατή εξαιτίας του «ιδιότυπου σικτηρήματος οργάνωσης και λειτουργίας τους». Διευκρινίζεται μάλιστα ότι «δεν πρόκειται...περί ανεγνωρισμένων σχολείων αλλά περί σχολείων συντηρουμένων υπό μουσουλμανικάς κοινότητες» (Ε.Σ.Υ.Ε., 1927: θ'). Αξίζει να προστεθεί ότι στεγάζονταν όλα σε ιδιόκτητα κτίρια παρότι το ότι είχαν επιταχθεί ορισμένα σχολικά οικήματα για τη στέγαση των προσφύγων. Ως τον Ιούνιο του 1927 είχαν επιστραφεί όλα στους αρχικούς κατόχους τους. Αυτό σημαίνει ότι αρκετά σχολεία είχαν σταματήσει ήδη να λειτουργούν λόγω ελλείψεως μαθητών πριν να επιταχθούν (*Περί της σημερινής θέσεως της τουρκικής μειονότητας Θράκης και των παραπόνων της εν Αθήναις Τουρκικής Πρεσβείας, Δάσιος (Επιθεωρητής Διοικήσεως) προς Υπ. Εσωτερικών, Αθήνα 25/6/1927, α.π.8922. Ι.Α.Υ.Ε. 1927 93.3 Β' Πολιτική Μειονότητα Δυτικής Θράκης*). Συνεπώς η επίταξη κτιρίων δεν δημιούργησε σοβαρά προσκόμματα στη λειτουργία του μουσουλμανικού εκπαιδευτικού συστήματος.

Το 1926 λειτούργησαν στη Δυτική Θράκη 240 μουσουλμανικά σχολεία που ελέγχονταν από τις οικείες κοινότητες. Ενεγράφησαν 6.995 μαθητές (4.013 αγόρια και 2.982 κορίτσια) και φοίτησαν 3.889 (2.050 αγόρια και 1.849 κορίτσια). Δηλαδή το ποσοστό όσων δεν φοίτησαν έφθανε το 44,26% (για τα αγόρια ήταν 48,92% και για τα κορίτσια 37,99%). Εάν λάβουμε υπόψη ότι ο αριθμός των μουσουλμάνων το 1925 έφθανε τους 85.000 περίπου (*Τηλεγράφημα Α. Μιχαλακόπουλου προς Ε. Βενιζέλο, ό.π.*) τότε αναλογεί ένα σχολείο ανά 354 κατοίκους, ενώ η ίδια αναλογία για τους χριστιανούς ορθόδοξους μεταβάλλεται σε ένα σχολείο ανά 746 κατοίκους, καθώς οι τελευταίοι αριθμούσαν περίπου 200.000 (Αλεξανδρής, 1991: 64-65) και τα δημοτικά ήταν 268. Στο σύνολο της επικράτειας η αναλογία αυτή ήταν ένα σχολείο ανά 814 κατοίκους.

Διακόσιοι ογδόντα τρεις (283) δάσκαλοι υπηρετούσαν στα μουσουλμανικά σχολεία διορισμένοι και αμειβόμενοι από τις μουσουλμανικές κοινότητες. Η μόνη αναφορά που διαθέτουμε σχετικά με τις οικονομικές τους απολαβές προέρχεται από ένα έγγραφο της Γενικής Διοίκησης Θράκης (Γ.Δ. Θράκης προς Υπ. Εξωτερικών, α.π. 1031, 31/10/1928. Ι.Α.Υ.Ε. 1927 93.2),

σύμφωνα με το οποίο λάμβαναν 1.000 έως 1.200 δραχμές μηνιαίως αν και δεν ήταν ασυνήθιστο να αμείβονται σε είδος, ειδικά στα χωριά. Σε πολλές όμως περιπτώσεις η καταβολή του μισθού τους δεν ήταν δεδομένη, καθώς είτε σημειώνονταν σημαντικές καθυστερήσεις είτε δεν πληρώνονταν καθόλου. Το 1926 οι ετήσιες απολαβές των δασκάλων που υπηρετούσαν στα κρατικά δημοτικά σχολεία έφθαναν, σύμφωνα με την Ε.Σ.Υ.Ε., τις 12.000 δραχμές στην κατώτερη βαθμίδα.

Για το εκπαιδευτικό έτος 1927-1928 η Ε.Σ.Υ.Ε. δίνει πιο εξειδικευμένες πληροφορίες για το μουσουλμανικό εκπαιδευτικό δίκτυο. Λειτουργήσαν 262 μουσουλμανικά σχολεία στεγαζόμενα σε ιδιόκτητα κτίρια και διευθυνόμενα από τις κατά τόπους μουσουλμανικές κοινότητες. Όλα διέθεταν μία τάξη νηπιαγωγείου. Σχετικά με το ζήτημα αυτό δεν υπάρχει ανάλογη επιβεβαίωση από άλλες πηγές. Οι υπηρετούντες δάσκαλοι έφθασαν τους 285, εκ των οποίων οι 251 ήταν απόφοιτοι ιεροδιδασκαλείου, γεγονός που επιβεβαιώνει τον έλεγχο του μουσουλμανικού εκπαιδευτικού δικτύου από τους συντηρητικούς μουσουλμάνους. Εκείνοι μάλιστα που κατείχαν ανώτερους τίτλους σπουδών υπηρετούσαν στην Ξάνθη ή στην Κομοτηνή και προέρχονταν από τους αντικεμαλικούς πολιτικούς πρόσφυγες (*Φύλλα Μητρώου και Ποιότητας Δασκάλων Μουσουλμανικών Σχολών Δυτικής Θράκης*. Ι.Α.Υ.Ε. 1924 Β/33.2 Σχολεία Δυτικής Θράκης).

Οι εγγραφέντες μαθητές στα μουσουλμανικά σχολεία έφθαναν τους 6.793, εκ των οποίων αγόρια ήταν 4.285 (63,08%) και κορίτσια 2.508 (36,92%). Τη φοίτησή τους συνέχισαν οι 5.171, δηλαδή το 76,12% (68,12% των αγοριών και 89,77% των κοριτσιών) επί των αρχικά εγγραφέντων. Ένα σχολείο αντιστοιχεί ανά 26 περίπου εγγραφέντες και 20 φοιτήσαντες και ένας δάσκαλος επί 24 περίπου εγγραφέντων και 18 φοιτησάντων.

Σε σχέση με το προηγούμενο σχολικό έτος διαπιστώνεται μια αύξηση των σχολείων κατά 22 (9,17%). Αντίθετα όμως με τη σημαντική αύξηση των σχολικών μονάδων, το διδακτικό προσωπικό αυξήθηκε μόλις κατά 2 άτομα. Η Ε.Σ.Υ.Ε. αποδίδει αυτή τη διαφοροποίηση στην «επελθούσα μικρά ελάττωση του αριθμού των εγγραφέντων μαθητών» καθώς και στην «έλλειψη επαρκών πόρων κοινοτήτων πινών προς ανάλογον αύξησιν του διδακτικού προσωπικού» (Ε.Σ.Υ.Ε., 1928: ιη').

Η «μικρά ελάττωση» των μαθητών έφθανε το 3%. Όμως η μείωση των εγγραφέντων συμβάδισε με μια μεγάλη αύξηση των φοιτησάντων μαθητών. Σε σχέση με το 1926-1927, οι φοιτήσαντες αυξήθηκαν κατά 20%. Γι' αυτό και ενώ το 1926-1927 σε κάθε μουσουλμανικό σχολείο αναλογούσαν 29 εγγραφέντες

και 16 φοιτήσαντες, το 1927-1928 οι αντίστοιχοι αριθμοί είναι 26 και 20. Το ίδιο παρατηρείται και στη σχέση δασκάλων προς μαθητές. Το 1926-1927 αναλογούσε ένας δάσκαλος για 25 εγγραφέντες και 14 φοιτήσαντες, ενώ το 1927-1928 ένας δάσκαλος για 24 εγγραφέντες και 18 φοιτήσαντες.

Για να αποκτήσουμε όμως μια καλύτερη εικόνα είναι απαραίτητη η σύγκριση των στοιχείων που διαθέτουμε για το μουσουλμανικό εκπαιδευτικό δίκτυο με τα αντίστοιχα για το κρατικό. Ο αριθμός των χριστιανών δασκάλων κατά το διδακτικό έτος 1927-1928 αυξήθηκε κατά 9,05% σε σχέση με μόλις 0,71% των μουσουλμάνων. Και όμως αυτή η θεαματική αύξηση απλώς επιβεβαιώνει την σημαντική υστέρηση που παρουσίαζε το κρατικό εκπαιδευτικό δίκτυο καθώς η αναλογία δασκάλου προς μαθητές ήταν 1 προς 38 (518 δάσκαλοι για 19.725 φοιτήσαντες) για τα δημόσια σχολεία, ενώ για τα μουσουλμανικά 1 προς 18 (285 δάσκαλοι για 5.171 φοιτήσαντες).

Όσον αφορά το φύλο των μαθητών, σημαντική διαφορά παρατηρείται μόνο στους εγγραφέντες. Ενώ ο χριστιανικός μαθητικός πληθυσμός αποτελείται κατά 57,74% από αγόρια και 42,26% από κορίτσια, τα αντίστοιχα ποσοστά για τον μουσουλμανικό είναι 63,8% και 36,92%. Εάν λάβουμε υπόψη μας όμως τους φοιτήσαντες, τότε η εικόνα αλλάζει και οι δύο κοινότητες δεν παρουσιάζουν αποκλίνουσα συμπεριφορά. Συγκεκριμένα ο μουσουλμανικός μαθητικός πληθυσμός αποτελείται από αγόρια σε ποσοστό 56,45% και κορίτσια σε ποσοστό 43,55%, ενώ οι αντίστοιχοι αριθμοί για τον χριστιανικό είναι 57,93% και 42,07%.

Εκεί όμως που παρατηρούνται σημαντικές διαφοροποιήσεις είναι στα ποσοστά εγκατάλειψης του σχολείου. Στον επόμενο πίνακα παρατίθενται τα σχετικά στοιχεία.

Πίνακας 1

Σύγκριση ποσοστών εγκατάλειψης του σχολείου μεταξύ μουσουλμάνων και χριστιανών μαθητών (διδακτικό έτος 1927-1928)

	Μουσουλμάνοι Μαθητές				Χριστιανοί Μαθητές			
	Εγγραφέντες	Φοιτήσαντες	Εγκατέλειπον	%	Εγγραφέντες	Φοιτήσαντες	Εγκατέλειπον	%
Αγόρια	4.285	2.919	1.366	31,88%	12.773	11.426	1.347	10,55%
Κορίτσια	2.505	2.252	256	10,21%	9.349	8.299	1.050	11,23%
Σύνολο	6.793	5.171	1.622	23,88%	22.122	19.725	2.397	10,84%

Όπως φαίνεται, η σημαντική απόκλιση μεταξύ των δύο κοινοτήτων οφείλεται αποκλειστικά στο σχεδόν τριπλάσιο ποσοστό εγκατάλειψης του σχολείου από τους μουσουλμάνους άρρενες μαθητές σε σχέση με τους χριστιανούς. Αντίθετα στα κορίτσια δεν παρατηρείται σχεδόν καμία διαφοροποίηση. Οι λόγοι θα πρέπει να αναζητηθούν κυρίως σε δύο κατευθύνσεις. Πρώτον, τα αγόρια ήταν περισσότερο χρήσιμα στις γεωργικές εργασίες. Δεύτερον, οι γονείς επέτρεπαν στα κορίτσια την παρακολούθηση του σχολείου δυσκολότερα απ' ό,τι στα αγόρια. Έτσι μειώνονταν οι πιθανότητες εγκατάλειψης του στη συνέχεια.

Γενικότερα πάντως τα παιδιά των μουσουλμάνων συμμετείχαν στην εκπαιδευτική διαδικασία σε σημαντικά μικρότερο ποσοστό απ' ό,τι τα παιδιά των χριστιανών. Στους δύο επόμενους πίνακες δίνονται τα σχετικά στοιχεία.

Πίνακας 2

Σύγκριση ποσοστών γενικού πληθυσμού ανά θρησκευτική κοινότητα με τα αντίστοιχα ποσοστά επί των εγγραφέντων και επί των φοιτησάντων μαθητών

Θρήσκευμα	Πληθυσμός Δ. Θράκης		Διδακτικό Έτος 1927-1928			
			Εγγραφέντες μαθητές		Φοιτήσαντες μαθητές	
	Αριθμός	%	Αριθμός	%	Αριθμός	%
Χριστιανοί	200.000	70,17%	22.122	76,51%	19.725	79,23%
Μουσουλμάνοι	85.000	29,82%	6.793	23,49%	5.171	20,77%
Σύνολο	285.000 ³	100%	28.915	100%	24.896	100%

Πίνακας 3

Σύγκριση ποσοστών των εγγραφέντων μουσουλμάνων και χριστιανών μαθητών επί του πληθυσμού της αντίστοιχης θρησκευτικής κοινότητας κατά το διδακτικό έτος 1927-1928

Θρήσκευμα	Πληθυσμός Δυτικής Θράκης	Εγγραφέντες μαθητές	
Χριστιανοί	200.000	22.122	11,06%
Μουσουλμάνοι	85.000	6.793	7,99%
Σύνολο	285.000	28.915	10,14%

Προκύπτει λοιπόν ότι ενώ οι μουσουλμάνοι αποτελούσαν κατά προσέγγιση το 30% του γενικού πληθυσμού, στον μαθητικό πληθυσμό το ποσοστό τους έπεφτε στο 23%. Ενώ οι χριστιανοί μαθητές αναλογούσαν στο 11% του συνολικού χριστιανικού πληθυσμού, οι μουσουλμάνοι μαθητές περιορίζονταν στο 8% του συνολικού μουσουλμανικού πληθυσμού.

Ο Αργυριάδης, Επιθεωρητής Μουσουλμανικών Σχολείων Λυτικής Θράκης, παρέχει σημαντικά στοιχεία για το μουσουλμανικό εκπαιδευτικό δίκτυο κατά το εκπαιδευτικό έτος 1927-1928 (*Πίναξ εμφανίων τα μουσουλμανικά σχολεία της Λυτικής Θράκης ως είχαν ταύτα κατά το σχολικό έτος 1927-28*. Ι.Α.Υ.Ε. 1928 80.7 Μουσουλμανική Μειονότητα Λυτικής Θράκης). Τα μουσουλμανικά σχολεία της Λυτικής Θράκης ήταν 249, οι μαθητές 7.610, εκ των οποίων 4.195 αγόρια (55,12%) και 3.415 κορίτσια (44,88%), και οι δάσκαλοι 302, εκ των οποίων 279 μουσουλμάνοι (92,38%) και 23 χριστιανοί (7,62%), με αποκλειστικό αντικείμενο διδασκαλίας την ελληνική γλώσσα. Δεν διευκρινίζεται εάν ο αριθμός των μαθητών αναφέρεται σε εγγεγραμμένους ή φοιτήσαντες.

Τα μεγαλύτερα μουσουλμανικά σχολεία με κριτήριο τον μαθητικό πληθυσμό τους βρισκόνταν στην Ξάνθη (180 μαθητές), στην Κομοτηνή (145 μαθητές), στη Χρύσα (127 μαθητές), στο Ωραιο (127 μαθητές) και στον Εχινό (118 μαθητές). Στην Κομοτηνή λειτουργούσαν συνολικά 4 δημοτικά με 399 μαθητές και στην Ξάνθη 8 με 635 μαθητές. Στις υπόλοιπες περιοχές αντιστοιχούσε ένα σχολείο ανά πόλη ή χωριό.

Τα στοιχεία αυτά επιβεβαιώνουν την ιγυετική θέση των δυο συγκεκριμένων πόλεων στην μουσουλμανική εκπαίδευση, γεγονός που συμβάδιζε και με την εντονή πληθυσμιακή παρουσία των μουσουλμάνων γενικότερα στο νομό Ροδόπης –ο οποίος το 1928 συμπεριλάμβανε τους σημερινούς νομούς Ροδόπης και Ξάνθης– σε αντίθεση με ό,τι συνέβαινε στο νομό Έβρου. Επιπροσθέτως αναδεικνύεται ένα σαφές προβάδισμα της Ξάνθης, η οποία ήταν το μουσουλμανικό εκπαιδευτικό κέντρο καθώς και το κέντρο της σύγκρουσης μεταξύ συντηρητικών μουσουλμάνων και Τούρκων εθνικιστών κατά την περίοδο που μελετάμε⁴.

Στους πίνακες που ακολουθούν φαίνεται η κατανομή των μουσουλμανικών σχολείων ανάλογως του αριθμού των μαθητών καθώς και του αριθμού των δασκάλων τους.

Πίνακας 4

Κατανομή μουσουλμανικών σχολείων σύμφωνα με τον αριθμό των μαθητών τους

Αριθμός Μαθητών	1-19	20-49	50-99	Πάνω από 100
Αριθμός Σχολείων	103	95	37	5
Ποσοστά	42,92%	39,58%	15,42%	2,08%
	82,50%			

Πίνακας 5

Κατανομή μουσουλμανικών σχολείων σύμφωνα με τον αριθμό των διδασκόντων

Αριθμός Δασκάλων	6	4	3	2	1
Αριθμός Σχολείων	1	3	3	19	214
Ποσοστά	0,42%	1,25%	1,25%	7,92%	89,17%

Ο μεγαλύτερος αριθμός δασκάλων (6) συναντάται στο σχολείο της Ξάνθης με τον μεγαλύτερο αριθμό μαθητών (180). Τέσσερις (4) δασκάλους διαθέτουν ένα σχολείο στη Ξάνθη, ένα στη Χρύσα και ένα στο Ωραιο. Τρεις (3) δάσκαλοι υπηρετούν σε ένα σχολείο της Κομοτηνής, στον Εχίνο και στο Διδυμότειχο. Είναι ενδιαφέρον ότι το σχολείο της Κομοτηνής με τους περισσότερους μαθητές διαθέτει 2 μόνο δασκάλους, ενώ αυτό που διαθέτει 4 έχει μόνο 85 μαθητές. Για την ακρίβεια είναι το τρίτο σε αριθμό μαθητών, καθώς προηγείται ένα ακόμα με αριθμό μαθητών, που φθάνει τους 99 και έχει δύο δασκάλους. Η ανισοκατανομή δασκάλων/μαθητών συνδέεται κυρίως με τις διαφορετικές οικονομικές δυνατότητες κάθε συγκεκριμένου σχολείου ή κοινότητας.

Στον πίνακα που ακολουθεί παρατίθενται τα στοιχεία σχετικά με τον αριθμό διδασκόντων της ελληνικής γλώσσας καθώς και τις ώρες διδασκαλίας της σε εβδομαδιαία βάση.

Πίνακας 6

Αναλυτική καταγραφή μουσουλμανικών σχολείων στα οποία διδασκόταν
η ελληνική γλώσσα

Όνομα Ανημοπαζού Σχολείου	Μαθητές			Ώρες διδασκ. ελληνικής γλώσσας	Αρ. Διδασκ. ελληνικής γλώσσας	Μην. μισθοδοσία	Από πού αμειβόνται οι Έλλ. διδάσκ.	
	Αγόρια	Κορίτσια	Σύνολο					
1. Κοιοτηνή	145	145	37	2	7.952	Δημόσιο	Δημόσιο	
2. Κοιοτηνή	50	20	70	27	3	5.800		Δημόσιο
3. Κοιοτηνή	40	45	85	12				
4. Κοιοτηνή	52	47	99	12				
5. Ξάνθη	180	180	20		3		5.800	
6. Ξάνθη	90	90	20					
7. Ξάνθη	30	35	65	12				
8. Ξάνθη	28	30	58	12				
9. Ξάνθη	27	26	53	10				
10. Ξάνθη	30	32	62	10				
11. Ξάνθη	35	28	63	10				
12. Ξάνθη	34	30	64	10				
13. Χρόσια	72	55	127	30	1	1.700	Δημόσιο	
14. Ξέλερον	30	25	55	20	1	1.500	Κοινότητα	
15. Ρύλλια	14	15	29	12	1	1.500	Κοινότητα	
16. Γρήγορον	18	15	33	12				
17. Πενόστρα	17	14	31	12	1	1.500	Κοινότητα	
18. Σήμαντρα	18	17	35	20	1	1.500	Κοινότητα	
19. Χιονόστρα	22	20	42	16	1	1.500	Κοινότητα	
20. Πετεινός	10	11	21	12				
21. Ζυγός	20	18	38	10	1	1.500	Κοινότητα	
22. Φελόνη	28	20	48	10				
23. Κατράμιον	20	22	42	13	1	1.500	Κοινότητα	
24. Αλκυόνη	12	9	21	13				
25. Τεξόται	28	25	53	20	1	1.500	Κοινότητα	
26. Αγγέλην	18	16	34	12	1	1.500	Κοινότητα	
27. Σημέλην	15	14	29	12				
28. Τυμπανον	16	15	31	9	1	1.500	Κοινότητα	
29. Θαλασσιά	15	12	27	9				
30. Ποίμνη	10	8	18	9				
31. Εχίνος	66	52	118	22	1	1.500	Κοινότητα	
32. Ωρεϊον	72	55	127	9	1	1.500	Κοινότητα	
33. Αλεξ/πολη	22	18	40	12	1	1.600	Δημόσιο	
34. Διδυμότειχον	42	38	80	18	1	1.700	Δημόσιο	
Σύνολο	1.236	877	2.113		23	36.752		

Σύμφωνα με τα παρατιθέμενα στοιχεία, το ελληνικό δημόσιο κατέβαλε 18.752 δραχμές μηνιαίως για τη μισθοδοσία 11 δασκάλων που υπηρετούσαν σε 15 σχολεία εκ των οποίων τα 12 βρίσκονταν στην Κομοτηνή και στην Ξάνθη. Για την ακρίβεια, το ελληνικό δημόσιο κάλυπτε τις δαπάνες των μουσουλμανικών σχολείων που βρίσκονταν στην Ξάνθη, στην Κομοτηνή, στην Αλεξανδρούπολη, στο Διδυμότειχο και στη Χρύσα.

Οι μουσουλμανικές κοινότητες κατέβαλαν 18.000 δραχμές μηνιαίως για τη μισθοδοσία 12 δασκάλων που υπηρετούσαν σε 19 σχολεία σε διάφορα χωριά της Λυτικής Θράκης. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι μουσουλμανικές κοινότητες δεν ήταν σε καμία περίπτωση υποχρεωμένες να προσλάβουν και να μισθοδοτήσουν ίδιους εξόδους δασκάλους της ελληνικής γλώσσας παρά το ότι η Τουρκία είχε ήδη επιβάλει την υποχρεωτική πρόσληψη και μισθοδοσία Τούρκων δασκάλων από τα ελληνικά σχολεία της Κωνσταντινούπολης. Αντίθετα, το ελληνικό κράτος είχε αναγνωρίσει ότι η χρηματοδότηση για την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας συμπεριλαμβανόταν μεταξύ των καθηκόντων του προς τους Έλληνες μουσουλμάνους. Κατά συνέπεια όσες κοινότητες μισθοδοτούσαν δασκάλους της ελληνικής γλώσσας το έπρατταν ίδια βουλήσει. Μπορούμε μάλιστα να υποστηρίξουμε ότι αυτή τους η ενέργεια χρησιμεύει και ως μέτρο της απόφασής τους να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις μιας ομαλής και ισότιμης ένταξης στην ελληνική κοινωνία.

Η ελληνική γλώσσα διδασκόταν σε 34 από τα 240 μουσουλμανικά σχολεία, δηλαδή μόλις στο 14,16% του συνολικού αριθμού των σχολείων. Κατά συνέπεια ο αριθμός των μουσουλμάνων μαθητών που είχαν έστω και αμυδρές ελπίδες να μάθουν την ελληνική γλώσσα ανερχόταν στο 27,76% του συνόλου.

Κάθε δάσκαλος των ελληνικών αντιστοιχούσε σε 92 μαθητές (αν υπολογίσουμε μόνο τα σχολεία στα οποία διδασκόταν η ελληνική γλώσσα) ή σε 330 μαθητές (αν υπολογίσουμε το σύνολο των μουσουλμανικών σχολείων), την ίδια στιγμή που η αναλογία μουσουλμάνου δασκάλου/μαθητών ήταν 1 προς 34 (στην πρώτη περίπτωση) ή 1 προς 27 (στη δεύτερη). Κατά μέσον όρο τα Ελληνικά διδάσκονταν 14 περίπου ώρες την εβδομάδα. Καταγράφονται όμως σημαντικές αποκλίσεις, καθώς σε ορισμένες περιοχές η διδασκαλία των Ελληνικών έφθανε τις 37 ώρες εβδομαδιαίως, την ίδια στιγμή που σε άλλες περιοριζόταν σε 9. Οι αποκλίσεις αυτές εξηγούνται εάν ληφθεί υπόψη όχι μόνο η οικονομική δυνατότητα πρόσληψης δασκάλων της ελληνικής γλώσσας αλλά και ότι την ευθύνη καταρτισμού του σχολικού προγράμματος την είχαν οι κοινότητες, γεγονός που σήμαινε ότι οι μουσουλμάνοι καθόρι-

ξαν μόνοι τους τι και πόσο διδασκόταν στα σχολεία τους.

Μεταξύ των στοιχείων της Ε.Σ.Υ.Ε. και των στοιχείων του Αργυριάδη παρατηρούνται ορισμένες διαφοροποιήσεις. Η Ε.Σ.Υ.Ε. καταμετρά 262 σχολεία, 285 διδάσκοντες και 6.793 μαθητές (4.285 αγόρια και 2.508 κορίτσια), ενώ ο Αργυριάδης αναφέρει 240 σχολεία, 302 διδάσκοντες (279 μουσουλμάνους και 23 χριστιανούς) και 7.610 μαθητές (4.195 αγόρια και 3.415 κορίτσια). Η σημαντικότερη διαφοροποίηση μεταξύ των δύο πηγών παρατηρείται στον αριθμό των κοριτσιών. Ο Αργυριάδης δίνει κατά 27% περίπου μεγαλύτερο ποσοστό μαθητριών από το αντίστοιχο της Ε.Σ.Υ.Ε.

Εάν λάβουμε ως βάση σύγκρισης με τον χριστιανικό πληθυσμό τα στοιχεία του Αργυριάδη, δεν προκύπτουν σημαντικές διαφοροποιήσεις από την εικόνα που μας έδωσαν τα στοιχεία της Ε.Σ.Υ.Ε. για το ίδιο ζήτημα:

Πίνακας 7

Σύγκριση στοιχείων Ε.Σ.Υ.Ε. και Αργυριάδη (ποσοστά γενικού πληθυσμού και ποσοστά μαθητικού πληθυσμού)

Θρησκειομα	Πληθυσμός Α. Θράκης		Μαθητές			
			Στοιχεία Ε.Σ.Υ.Ε.		Στοιχεία Αργυριάδη	
	Αριθμός	%	Αριθμός	%	Αριθμός	%
Χριστιανοί	200.000	70,17%	22.122	76,51%	22.122	74,40%
Μουσουλμάνοι	85.000	29,82%	6.793	23,49%	7.610	25,60%
Σύνολο	285.000	100%	28.915	100%	29.732	100%

Πίνακας 8

Σύγκριση στοιχείων Ε.Σ.Υ.Ε. και Αργυριάδη (ποσοστά εγγραφέντων μουσουλμάνων και χριστιανών μαθητών επί του πληθυσμού της αντίστοιχης θρησκευτικής κοινότητας)

Θρησκειομα	Πληθυσμός Α. Θράκης		Μαθητές			
			Στοιχεία Ε.Σ.Υ.Ε.		Στοιχεία Αργυριάδη	
	Αριθμός	%	Αριθμός	%	Αριθμός	%
Χριστιανοί	200.000	70,17%	22.122	11,06%	22.122	11,06%
Μουσουλμάνοι	85.000	29,82%	6.793	7,99%	7.610	8,95%
Σύνολο	285.000	100%	28.915	10,14%	29.732	10,43%

Συνεπώς, είτε χρησιμοποιήσουμε τα στοιχεία του Αργυριάδη είτε τα στοιχεία της Ε.Σ.Υ.Ε., η εικόνα δεν μεταβάλλεται ουσιαστικά. Τα παιδιά των μουσουλμάνων συμμετείχαν στην εκπαιδευτική διαδικασία σε αξιοσημείωτα μικρότερο ποσοστό απ' ό,τι των χριστιανών. Οι ασυμφωνίες μεταξύ των δύο πηγών –με την εξαίρεση της κύριας διαφοράς για τον αριθμό των μαθητριών– θα μπορούσαν να αποδοθούν στις ανεπάρκειες των μεθόδων συλλογής στοιχείων από την Ε.Σ.Υ.Ε., τις οποίες άλλωστε ομολογεί και η ίδια. Η λεπτομερής καταγραφή των σχολείων από τον Αργυριάδη, η ιδιότητά του ως Επιθεωρητή των μουσουλμανικών σχολείων και βεβαίως το γεγονός ότι παρείχε στοιχεία στο Υπουργείο Εξωτερικών προς χρήση σε διεθνή fora, ενισχύουν την αξιοπιστία των δεδομένων που κατέγραψε.

Επίσης θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ότι ο αριθμός των δασκάλων, των σχολείων και των μαθητών δεν ήταν σταθερός καθ' όλη τη διάρκεια του διδακτικού έτους, διότι οι μουσουλμανικές κοινότητες μπορούσαν οποιαδήποτε στιγμή να διακόψουν τη λειτουργία ενός σχολείου ή να απολύσουν κάποιον δάσκαλο για οικονομικούς ή άλλους λόγους. Έτσι ήταν επόμενο να εμφανίζονται μικρές διακυμάνσεις στα ποσοτικά στοιχεία ενός συγκεκριμένου διδακτικού έτους αναλόγως της χρονικής περιόδου που αυτά συλλέγονταν.

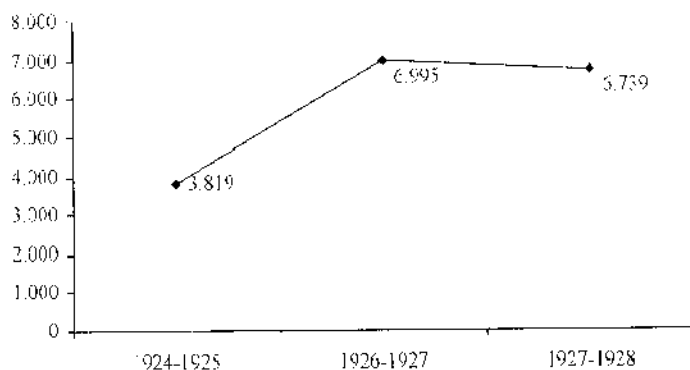
Όμως και οι δύο προαναφερόμενες υποθέσεις δεν εξηγούν επαρκώς τη διαφορά στον αριθμό των μαθητριών που διαμορφώνει τον αριθμό του συνολικού μουσουλμανικού μαθητικού πληθυσμού. Το κρίσιμο στοιχείο που δικαιολογεί την ασυμφωνία είναι ο διαφορετικός χρόνος συλλογής των δεδομένων. Ο πίνακας του Αργυριάδη συντάχθηκε τον Οκτώβριο του 1928, δηλαδή στην αρχή του εκπαιδευτικού έτους 1928-1929. Για το συγκεκριμένο εκπαιδευτικό έτος, η Ε.Σ.Υ.Ε. αναφέρει ότι οι εγγραφέντες μαθητές έφθασαν τους 7.459, εκ των οποίων 4.435 ήταν αγόρια και 3.024 ήταν κορίτσια (ΕΣΥΕ 1929: 250). Η εγγύτητα του αριθμού αυτού με τον αντίστοιχο του Αργυριάδη δείχνει ότι ο τελευταίος πιθανότατα ενημέρωσε το Υπουργείο Εξωτερικών με βάση όσα ίσχυαν τον Οκτώβριο του 1928, δηλαδή κατά την έναρξη του διδακτικού έτους 1928-1929 και όχι κατά τη λήξη του διδακτικού έτους 1927-1928.

Είμαστε σε θέση επομένως να υποστηρίξουμε ότι η συνδυασμένη χρήση των δύο κύριων πηγών πρωτογενούς υλικού, δηλαδή των Ιστορικών Αρχείων του Υπουργείου Εξωτερικών και της Ε.Σ.Υ.Ε., δίνει παρά τις επιμέρους αντιφάσεις, μια ασφαλή, αξιόπιστη και έγκυρη εικόνα για την εξέλιξη ορισμένων κύριων ποσοτικών χαρακτηριστικών των μουσουλμανικών σχολείων κατά την περίοδο 1923-1928.

Στα γραφήματα που ακολουθούν δίνεται η διαχρονική εξέλιξη αυτών των στοιχείων:

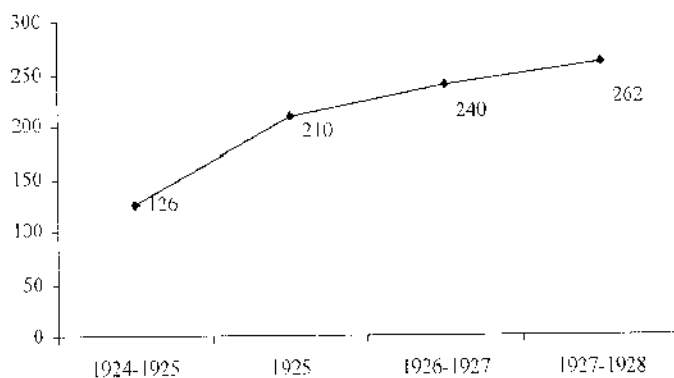
Γράφημα 1

Σύγκριση στοιχείων για τον αριθμό των μουσουλμάνων μαθητών
κατά την περίοδο 1923-1928

Γράφημα 2

Σύγκριση στοιχείων για τον αριθμό των μουσουλμανικών σχολείων
κατά την περίοδο 1923-1928

5. Συμπέρασμα

Τα ποσοτικά χαρακτηριστικά, όπως σημειογραφούνται από την Ε.Σ.Υ.Ε. αλλά και από το υλικό των Ιστορικών Αρχείων του Υπουργείου Εξωτερικών, εμφανίζουν το μουσουλμανικό εκπαιδευτικό δίκτυο σε καλύτερη κατάσταση από το ελληνόφωνο κρατικό σχολικό δίκτυο. Οι μουσουλμάνοι διέθεταν αναλογικά περισσότερα σχολεία –τα οποία στεγάζονταν μάλιστα σε ιδιόκτητα κτίρια– και περισσότερους δασκάλους απ’ ό,τι οι χριστιανοί συμπολίτες τους. Το στοιχείο που δείχνει όμως τη γενικότερη υστέρηση καθώς και την εν γένει αντίληψη των μουσουλμάνων για τη χρησιμότητα της εκπαίδευσης, είναι ασφαλώς ο βαθμός εγγραφής και φοίτησης των μουσουλμανοπαίδων στα σχολεία. Η σύγκριση με τα αντίστοιχα στοιχεία για τους χριστιανικούς πληθυσμούς αναδεικνύει μια μικρή αλλά όχι αμελητέα διαφορά, ειδικά στην περίπτωση των κοριτσιών.

Το πλέον όμως κρίσιμο ζήτημα για την αποτελεσματικότητα του μουσουλμανικού εκπαιδευτικού δικτύου ήταν η παροχή γνώσεων και δεξιοτήτων που συμβάδιζαν με τις νέες ανάγκες που οριοθετούσε ο οριστικός χαρακτήρας της ελληνικής κυριαρχίας στην περιοχή. Μεταξύ αυτών των γνώσεων ασφαλώς η πλέον σημαντική ήταν η εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας. Όπως προκύπτει από τα στοιχεία του Αργυριάδη, ουσιαστικά η ελληνική γλώσσα, με ευθύνη των ίδιων των μουσουλμάνων, δεν διδασκόταν, με αποτέλεσμα να οδηγούνται σε κοινωνική περιθωριοποίηση.

Ο Αργυριάδης έναν σχεδόν χρόνο πριν συντάξει τον εξεταζόμενο πίνακα, είχε αποστείλει ειδική έκθεση προς το Υπουργείο Εξωτερικών για τον τρόπο λειτουργίας των μουσουλμανικών σχολείων (*Εκθεσις περί του τρόπου λειτουργίας των μουσουλμανικών σχολείων Δυτικής Θράκης*, Α. Αργυριάδης, 14/12/1927, Ι.Α.Υ.Ε. 1927 93.2). Σ’ αυτήν, μεταξύ άλλων, ανέφερε εμμέσως ότι οι μουσουλμάνοι μαθητές όχι μόνο δεν διδάσκονταν την ελληνική γλώσσα, αλλά ούτε και διαμόρφωναν την αντίληψη ότι ζούσαν στο ελληνικό κράτος και ήταν Έλληνες πολίτες.

ΠΑΡΑΠΟΜΙΝΕΣ

1. Το άρθρο 45 αναφέρει: «Γα αναγνωρισθέντα διά των διατάξεων του παρόντος Τμήματος δικαιώματα εις τας εν Τουρκία μη μουσουλμανικάς μειονότητες, αναγνωρίζονται επίσης υπό της Ελλάδος εις τας εν τω εδάφει αυτής ευρισκομένας μουσουλμανικάς μειονότητας» (*Πράξεις που υπογράφηκαν στη Λωζάννη στις 30 Ιανουαρίου και 24 Ιουλίου 1923*, 1992: 21). Ο Κ. Τσιτσελίτζης υποστηρίζει ότι η ρήτρα αμοιβαιότητας του άρθρου 45 δεν θα πρέπει να θεωρηθεί ότι αφορά στο περιεχόμενο των δικαιωμάτων που αποδίδο-

νται στα μέλη των εκατέρωθεν μειονοτήτων, αλλά στα μισα και τον τρόπο άσκησης και εφαρμογής τους (Γουτσελίτζ, 1996: 316).

2. Η εξωτερική πολιτική του Πάγκαλου, σύμφωνα με τον ίδιο, συνίστατο στην απόκτηση των αναγκαίων ερεισμάτων για την λύση των εκκρεμών ελληνοτουρκικών διαφορών, τη αποκαταμένο του πολέμου. Ο ίδιος άλλωστε είχε χαρακτηρίσει τη Συνθήκη της Λωζάνης ως «Ανταλλάξεω Ειρήνη». Δες σχετικά *Αρχείον Θ. Πάγκαλου, τ. Β' 1925-1952*. Αθήνα: Κέδρος, 1974, σελ. 152-153.
3. Ο πραγματικός συνολικός πληθυσμός ήταν υψηλότερος διότι θα πρέπει να προστεθούν και οι Βούλγαροι, οι Αρμένιοι και οι Εβραίοι, οι οποίοι όμως το 1924 δεν ξεπερνούσαν το 3% επί του συνόλου, σύμφωνα με τον Αλεξανδρή (Αλεξανδρής, 1991: 64-65).
4. Εκεί ιδρύθηκε το 1927 η «Ένωση Τουρκικής Νεολαίας» και εκεί έδρασαν ο πονέρος του τουρκικού εθνισμού στη Δυτική Θράκη Μεχμέτ Χιλμί, καθώς και ο ηγέτης των συντηρητικών Μουσταφά Σαμιρλί.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πρωτογενείς Πηγές

Δημοσιευμένες

1. Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας (Ε.Σ.Υ.Ε.).
Α. Στατιστική της Εκπαιδύσεως 1926-1927. Αθήνα 1927.
Β. Στατιστική της Εκπαιδύσεως 1927-1928. Αθήνα 1928.
Γ. Στατιστική της Εκπαιδύσεως 1928-1929. Αθήνα 1929.
2. *Lausanne Conference on Near East Affairs 1922-1923. Records of Proceedings and Draft Terms of Peace*. London, 1923.
3. *Ελληνικά Διπλωματικά Έγγραφα 1919-1940, τ. Γ'*. Αθήνα: Υπουργείο Εξωτερικών – Εθνικό Τυπογραφείο, 1994.
4. *Γράξεις που υπογράφηκαν στη Λωζάννη στις 30 Ιανουαρίου και 24 Ιουλίου 1923*. Αθήνα: Υπουργείο Εξωτερικών 1992.
5. *Αρχείον Θ. Πάγκαλου, τ. Β' 1925-1952*. Αθήνα: Κέδρος, 1974.
6. Νόμοι – Νομοθετικά Διατάγματα
α) Ν.Δ. «Περί κωδώσεως της εν Σέβρας υπογραφείσης Συνθήκης περί προστασίας των εν Ελλάδι μειονοτήτων».
β) Ν. 1242Β/1919 «Περί Δημοτικής Εκπαιδύσεως», Νόμος 1627/1919 «Περί συστάσεως υποδιδασκαλείων προς μόρφωσιν υποδιδασκάλων δια τα μουσουλμανικά σχολεία».
γ) Ν. 2345/1920 «Περί προσωρινού αρχιμουφτή και μουφτίδων των εν τω Κράτει μουσουλμάνων και περί διαχειρίσεως των περιουσιών των μουσουλμανικών κοινοτήτων».
δ) Ν. 2781/1922 «Περί ενισχύσεως της εκπαίδευσως των εν Θράκη Μουσουλμανικών, Ισραηλιτικών και Αρμενικών Κοινοτήτων».
ε) Ν. 3179/1924 «Περί του προσωπικού των Σχολείων Θράκης».

Αδημοσίετες

Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών (Ι.Α.Υ.Ε.).

1. Φάκελος 1919 7.Α/5 Πολιτική, Δυτική Θράκη.
2. Φάκελος 1924 Β/33.2 Σχολεία Δυτικής Θράκης.

3. Φάκελος 1925 Γ/68/ΑΠΕΙ. Τουρκική Μειονότητα στη Δ. Θράκη και Ελληνική στην Πόλη.
4. Φάκελος 1927 93.2.
5. Φάκελος 1927 93.3.
6. Φάκελος 1927 93.3 Β' Πολιτική Μειονότητα Δυτικής Θράκης.
7. Φάκελος 1927 2-3 Α' Πολιτική Απόπειρα Χατζή Σαλή στη Μικρασία. Κυκλώσει στη Λυτική Θράκη.
8. Φάκελος 1928. 6. Τουρκική Πρεσβειά.
9. Φάκελος 1928 80.7 Μουσουλμανική Μειονότητα Δυτικής Θράκης.

Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, Μουσείο Μπενάκη

1. Φάκελος 44.

Μελέτες - Άρθρα

1. Alexandris, Alexis (1992). *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974*. Athens: Center for Asia Minor Studies.
2. Landau, J.M. (ed.) (1984). *Ataturk and the modernization of Turkey*. Colorado: Westview Press.
3. Mango, A. (1999). *Ataturk*. London: J. Murray.
4. Αλεξανδρής, Αλέξης (1991). «Το ιστορικό πλαίσιο των ελληνοτουρκικών σχέσεων, 1923-1955», στο Αλεξανδρής, Αλέξης *Οι Ελληνοτουρκικές σχέσεις 1923-1987*. Αθήνα: Γνώση.
5. Διβάνη, Λένα (1995). *Ελλάδα και Μειονότητες*. Αθήνα: Νεφέλη.
6. Ζεγκίνης, Ευστράτιος (1996). *Ο Μπεκτασιζμός στη Δ. Θράκη*. Θεσσαλονίκη: ΙΜΧΛ.
7. Πουλής, Παναγιώτης (1994). «Το νομικό πλαίσιο λειτουργίας των μειονοτικών σχολείων στη Δυτική Θράκη», *Διοικητική Δίκη*, 5.
8. Τσιούνης, Κώστας (1994). *Η μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης και οι ελληνοτουρκικές σχέσεις 1923-1940*. Θεσσαλονίκη: Διδακτορική Διατριβή.
9. Τσιτσελίκης, Κώστας (1996). *Το διεθνές και ευρωπαϊκό καθεστώς προστασίας των γλωσσικών δικαιωμάτων των μειονοτήτων και η ελληνική έννομη τάξη*. Αθήνα: Σάκκουλας.

Abstract

The Statistical Service of Greece and the Historical Archives of Greek Ministry of Foreign Affairs constitutes the two main primary sources of information about the Muslim educational network in Western Thrace during the period 1923-1928. Although there are some differences among them, their combined use can give a reliable picture of the Muslim educational network of that period.

According to these sources, the Muslim educational network was in better condition than the public network. Moreover, its development from

year to year is remarkable. On the 1924 there were 126 Muslim schools with 3,819 students. Only four years later, there were 262 schools with 6,739 students. The Muslim communities had more schools and more teachers for their children than the Christian majority had. But, at the same time only the 28% of the Muslim students had the opportunity to learn the Greek language.

The teaching of the Greek language was not obligatory. The Greek state, contrary to the Turkish policy that forced the Greek communities of Constantinople to hire and pay teachers for the Turkish language, had given to the Muslim communities the right of a free choice.

Γιώργος Καλαντζής

e-mail: gxkalantzis@yahoo.gr